

УДК 925:159.923

Катерина Олександренко

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри перекладу,

Національна академія Державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

orcid.org/0000-0001-9735-3715

oleksandrenkok@gmail.com

Наталія Теличко

доктор педагогічних наук, доцент,

завідувачка кафедри англійської філології

та методики викладання іноземних мов,

Мукачівський державний університет,

м. Мукачево, Україна

orcid.org/0000-0001-6776-8952

natura.carpaty@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

У статті йдеться про сутність іншомовної комунікативної компетентності перекладача, її структуру та можливості формування в процесі навчання іноземної мови і теорії та практики перекладу. Розглядаються основні психологічні аспекти розвитку вторинної мовної особистості, яка готова до здійснення міжмовної та міжкультурної комунікації. Описані психологічні механізми розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця – ситуативні очікування, взаємопідтримка,

© Олександренко К., Теличко Н.

згуртованість групи, наслідування тощо. Зазначається, що соціально-психологічні механізми діють у ситуаціях групової роботи, ефективність яких заснована на принципах інтерсуб'єктивності, екстеріоризації, інтеріоризації, міжособистісного навчання.

Ключові слова: компетентність; іншомовна комунікативна компетентність; взаємопідтримка; фасилітація; вторинна мовна особистість; соціально-психологічні механізми.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Формування іншомовної комунікативної компетентності є пріоритетним завданням розвитку професійної освіти і виступає надзвичайно важливим результатом навчального процесу для студентів, що вивчають теорію і практику перекладу. Однак соціально-психологічні аспекти, що супроводжують процес її формування та розвитку, недостатньо висвітлені у науковій та методичній літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цікавість учених до вивчення іншомовної комунікативної компетентності пов'язана із трансформацією цілей вищої освіти, а саме: з переходом від кваліфікаційної моделі спеціаліста, орієнтованої на об'єкт і предмет праці, до компетентнісно-орієнтованої на суб'єкт праці. Основні концептуальні положення та ідеї використання компетентнісного підходу у підготовці майбутніх фахівців висвітлено у працях В. І. Байденко, Є. В. Бондаревської, А. А. Вербицького, Е. Ф. Зеєра, І. О. Зимньої, А. В. Хуторського, В. Д. Шадркова та ін. Психологічні умови і особливості функціонування мови, її засвоєння та розуміння розглядалися у працях таких учених, як Л. С. Виготський, Т. Е. Гарлі, Л. В. Засекіна, О. О. Леонт'єв, Ч. Осгуд, О. О. Потєбня та ін. Науковці приділяли увагу дослідженню психологічних основ організації навчального процесу, акцентуючи увагу на вивченні іноземної мови, а також на самому процесі навчання іноземних мов (Ш. О. Амонашвілі, І. О. Зимня, Ю. А. Гапон, О. А. Зимовець).

Сучасна психологія визначає компетенцію як комплексний феномен, особливу здатність, що є необхідною для виконання конкретної дії та включає конкретні знання, особливі навички та способи

мислення. Мовленнева та мовна компетентність у професійній діяльності, яка пов'язана із здійсненням комунікації, розглядалась у роботах Н. Б. Завініченко, С. С. Макаренко, О. І. Нещерет та ін. Більшість дослідників під мовленнєвою компетентністю розуміють вміння адекватно та доречно користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовуючи для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [1].

Однак, незважаючи на суттєві наукові здобутки, специфіка психологічних передумов формування іншомовної комунікативної компетентності студентів залишається невичерпним і актуальним проблемним полем для наукових пошуків.

Метою статті є висвітлення соціально-психологічних механізмів розвитку іншомовної компетентності у студентів, які вивчають переклад, а також психологічних процесів, пов'язаних із набуттям іншомовної комунікативної компетентності.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Компетенція перекладача – це всі ті знання, здібності та навички, які перекладач постійно удосконалює і застосовує у своїй діяльності. Результатом сформованості іншомовної комунікативної компетентності виступає вторинна мовна особистість, готова до самостійної міжмовної комунікації та здатна будувати взаємодію і взаєморозуміння з партнерами спілкування, включатися у світові процеси розвитку суспільства. Більшість дослідників вважають іншомовну компетентність складовою професійної компетентності. У психології та педагогіці поряд із терміном іншомовна компетентність вживається і термін іншомовна комунікативна компетентність, оскільки поняття іншомовна компетентність може розглядатись як система взаємодіючих елементів, таких як лінгвістична, лінгвокультурна, соціокультурна, іншомовна та комунікативна компетенції. І. І. Галіміянова підкреслює професійне спрямування компонентів іншомовної компетентності, в структурі якої автор виділяє лінгвістичні, комунікативні, прагматичні компетенції [2].

Оскільки іншомовна комунікативна компетентність виступає основною метою навчання майбутнього перекладача, то головним завданням ЗВО є формування професійно орієнтованої мовної особистості, готової до професійної діяльності в умовах двомовності, постійного самовдосконалення та саморозвитку. Є. Ф. Зеєр виділив чотири основні особистісні складові професійного становлення фахівця, які ми вважаємо істотними для становлення іншомовної комунікативної компетентності майбутнього перекладача: 1) спрямованість особистості, яка характеризується системою домінуючих потреб, мотивів відносин, ціннісних орієнтацій та установок; 2) професійна компетентність – сукупність професійних знань, умінь, а також способів здійснення професійної діяльності; 3) професійно важливі якості – психологічні якості особистості, що визначають продуктивність діяльності; 4) професійно значимі психофізіологічні властивості (зорово-рухова координація, окомір, нейротизм, екстраверсія, реактивність, енергетизм тощо) [3, с. 152-156]. У процесі професіоналізації одні психофізіологічні властивості визначають розвиток професійно важливих якостей, інші, професіоналізуючись, набувають самостійного значення.

В основі розвитку іншомовної комунікативної компетентності лежать соціально-психологічні механізми пізнання, врахування яких становить необхідну умову здійснення професійної діяльності майбутнього перекладача. Цим визначається реалізований нами підхід до дослідження соціально-психологічних механізмів розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця, які забезпечують самопізнання та самореалізацію особистості, сприяють реалізації професійно-особистісного потенціалу майбутнього фахівця, приділяючи особливу увагу індивідуальності кожного суб'єкта комунікації.

Соціально-психологічні (у широкому сенсі) механізми розвитку іншомовної комунікативної компетентності є базовими стосовно інших механізмів, оскільки вони однаково активно діють на будь-якому рівні розвитку іншомовної комунікативної компетентності. До них ми відносимо механізми, дія яких пов'язана із соціальною природою

учасників іншомовної взаємодії, якими можуть виступати викладач і ті, хто навчається, окремі майбутні фахівці і навчальні групи. Основні складові соціально-психологічного механізму розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця – ситуативні очікування, взаємопідтримка, фасилітація, наслідування, навіювання, згуртованість групи. У роботах сучасних авторів підкреслюється провідна роль особистої активності індивіда у формуванні іншомовної комунікативної компетентності. Тому до психологічних умов її становлення ми відносимо також ціннісно-сміслові установки студентів (наприклад, розуміння можливостей застосування цієї компетентності для досягнення професійних цілей); смислове переживання студентами необхідності актуального формування професійної іншомовної компетентності; готовність і спрямованість студентів на використання засобів іноземної мови у своїй майбутній професійній діяльності тощо.

Серед цих механізмів у першу чергу потрібно виділити такий механізм, як опора на соціальні уявлення, дія якого пояснюється включеністю навчальної групи майбутніх фахівців у єдине соціальне ціле, соціум, приналежністю якого є певні соціальні уявлення [4], [5]. Соціально-психологічні механізми розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців діють, насамперед, у ситуаціях групової роботи і входять до соціально-психологічної системи розвитку іншомовної комунікативної компетентності. Ефективність їхньої дії заснована на принципах інтерсуб'єктивності, екстеріоризації та інтеріоризації, міжособистісного навчання. Робота цих механізмів мала б обмежену сферу дії, якби не доповнювалася роботою механізму врахування мотивації. За допомогою даного механізму проявляються соціально-психологічні закономірності, що лежать в основі мотивації розвитку іншомовної комунікативної компетентності, які керують механізмами актуалізації потреб розвитку професіонала.

Механізм врахування характеристик групової взаємодії є невід'ємною складовою іншомовної комунікативної компетентності і пов'язаний з її груповим характером, що, у свою чергу, проявляється у тому, що іншомовна діяльність завжди відбувається у контексті

групових взаємин [6]. Із практики навчання майбутніх фахівців відомо, що різні групові ефекти здатні актуалізувати, корегувати і розвивати іншомовну компетентність [7].

Як показали результати проведеного нами дослідження, до найбільш універсальних виявів цього механізму слід віднести “турботу про іншомовну комунікативну компетентність”, що визначається у 98 % респондентів, незалежно від таких соціальних факторів, як вік, стать, соціальна група та ін. Можливість розвитку іншомовної комунікативної компетентності в ході групової роботи зумовлена такими факторами:

- навчальна група, за умови, що її розвитку не перешкоджають жорсткі структурні обмеження, еволюціонує у соціальний мікрокосм, зменшену копію соціального всесвіту кожної людини;

- учасники групи, завдяки зворотному зв’язку і самоспостереженню, починають розуміти суттєві аспекти своєї поведінки: своїх сил, можливостей, обмежень, міжособистісних перекручувань і неадаптивної поведінки тощо.;

- зафіксувавши свою поведінку, людина здатна прийти до усвідомлення своєї особистої відповідальності за власний розвиток;

- у результаті такої послідовності людина здатна змінюватися [8; 9].

Основні складові соціально-психологічного механізму розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця зображено на рис. 1.

Під час навчання іноземної мови мовні одиниці легко засвоюються у мовленнєвій діяльності. І це не вимагає особливих мнемічних зусиль. Використання комунікативного фону сприяє створенню атмосфери спілкування на заняттях іноземної мови. Якщо у студента виникає потреба актуалізувати свою “мислительну пам’ять” (термін І. О. Зимньої), то, очевидно, викладач обрав правильний шлях для заохочення мовленнєвої ініціативності.

Виходячи із цього, ми приділяємо особливу увагу творчим завданням і вправам, які стимулюють майбутніх фахівців спонтанно реагувати на будь-які ситуації, свідомо оперуючи знаннями, накопиченими раніше, і одночасно засвоюючи новий матеріал.

Рис. 1. Соціально-психологічні механізми розвитку іношомовної комунікативної компетентності

Досвід свідчить, що у дорослій аудиторії варто більше розраховувати на мимовільне запам'ятовування. Чим більша смислова насиченість нового матеріалу, тим легше він утримується в пам'яті тих, кого навчають (людині властиво забувати до 40 % механічно засвоєної інформації після її першого пред'явлення). При цьому, безумовно, потрібно враховувати ряд моментів, пов'язаних з індивідуально-психологічними особливостями суб'єктів навчання. Для тренування ініціативних діалогів бажано підбирати психологічно сумісних партнерів. Механізм урахування характеристик групової взаємодії є невід'ємною складовою частиною іношомовної комунікативної компетентності, пов'язаної з її груповим характером, що, у свою чергу, виявляється в тому, що іношомовна діяльність завжди відбувається в контексті групових взаємин. Це положення є справедливим незалежно від того, за яким принципом ми виділяємо групу: за розміром (мікрогрупа – діада, тріада, – мала або велика соціальна група); за суспільним статусом – формальна (офіційна) або неформальна (неофіційна) група; за значимістю – референтна або група членства тощо. Із практики навчання майбутніх фахівців відомо, що різні групові ефекти здатні актуалізувати, корегувати і розвивати іношомовну діяльність.

Терапевтичні фактори групової роботи достатньо широко проаналізовано в спеціальній літературі [10]. Узагальнюючи досвід роботи груп навчання, І. Ялом виділяє 11 таких факторів: вселення надії, універсальність переживань, постачання інформації, альтруїзм, що корегує рекапітуляцію первинної сімейної групи, розвиток навичок соціалізації, імітаційну поведінку, міжособистісне (інтерперсональне) наuczіння, згуртованість групи, катарсис, екзистенціональні фактори. При груповій формі спілкування створюються кращі умови для розвитку вміння говорити. Між студентами відбувається обмін знаннями. Така форма заняття сприяє росту мотивації до навчання, зміцнює міжособистісні стосунки і взаєморозуміння. Студенти краще розуміють один одного. Підвищується статус популярності і діловий статус майбутнього фахівця в колективі.

Вселення надії, позитивні очікування від навчання у групі є важливим соціально-психологічним механізмом розвитку мотиваційного компонента іншомовної компетентності. Зусилля педагога повинні бути направлені на те, щоб студенти забули про свою мовну некомпетентність, вільно вступали у бесіду, а викладач за допомогою спонукальних і оцінних реплік стимулював пізнавальні інтереси як до вивчення мови, так і до самої діяльності з його вивчення. В процесі навчання іноземної мови у групі людина здатна відчувати також універсальність переживань, свою схожість із іншими і співвіднести свій стан, почуття, уявлення з аналогічними психологічними утвореннями інших людей. Порівняно з іншими відбувається усвідомлення, рефлексія різних сторін своєї психіки. Універсальність переживань є соціально-психологічним механізмом розвитку когнітивного компонента іншомовної комунікативної компетентності, що дозволяє майбутньому фахівцеві розширити свої іншомовні знання.

Розвиток когнітивного компонента іншомовної комунікативної компетентності відбувається також у результаті збагачення викладачем майбутніх фахівців інформацією з питань, пов'язаних з наявними проблемами. Інформація, пропонована в ході занять, має характер навчального інструкування або прямої поради. І у будь-якому випадку вона здійснює прямий та ефективний вплив на розвиток іншомовної

комунікативної компетентності, тому що пов'язана з актуальними проблемами, має практичну орієнтовану спрямованість. Фасилітація, або те, що підтримує стосунки - альтруїзм, або взаємодопомога, надана майбутніми фахівцями в процесі навчання іноземної мови один одному, є соціально-психологічним механізмом психологічної підтримки, впевненості у собі, самовизначення і самоідентифікації.

Соціальне навчіння – розвиток базових соціальних умінь (емпатія, неконфліктність, вміння слухати, бути зрозумілим для інших тощо) – є соціально-психологічним механізмом розвитку іншомовної комунікативної компетентності у сфері вирішення комунікативних і соціально-перцептивних завдань. Відомо, що наслідування, навіювання і переконання є ефективним соціально-психологічним механізмом навчіння. Тому наслідування є соціально-психологічним механізмом експериментування зі своєю поведінкою в процесі навчання іноземної мови, вироблення нових навичок поведінки.

Завдяки дії описаних механізмів можна говорити про реалізацію Я-концепції майбутнього фахівця в його кореляційних взаємозв'язках з Я-концепціями інших суб'єктів системи іншомовної взаємодії. Дане явище можна розглядати і як результат дії ряду описаних вище соціально-психологічних механізмів розвитку іншомовної комунікативної компетентності як феномена інтрасуб'єктної взаємодії, і як самостійний механізм, за допомогою якого реалізуються соціально-психологічні закономірності, що впливають на адекватність розвитку іншомовної комунікативної компетентності поставленим професійним завданням.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування іншомовної комунікативної компетентності нерозривно пов'язане із психологічними процесами, що її супроводжують. Іншомовна комунікативна компетентність набувається та змінюється разом із професійним розвитком особистості. Вона формується й розвивається протягом усіх етапів професіогенезу особистості, у кожний конкретний момент вона характеризує стан цього розвитку. Процес формування іншомовної комунікативної компетентності студентів потребує врахування викладачами психолого-педагогічних умов,

що забезпечить можливість не тільки становлення іншомовної комунікативної компетентності майбутніх перекладачів, але й досягнення ними вершин професійного розвитку.

Список використаних джерел

1. Мельник Н. І. Іншомовна компетентність як пріоритетний напрям у змісті професійної підготовки педагогів у країнах Європи. *Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи (матеріали міжнародної науково-практичної конференції)*. Київ : КНЛУ, 2015. С. 201–207.
2. Галимзянова И. И. Педагогическая система формирования иноязычной коммуникативной компетентности будущих инженеров. Казань : Прогресс, 2009. 384 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессии : учебное пособие. Москва : Академический проект, Фонд “Мир”, 2005. 336 с.
4. Андреева Г. М. К проблематике психологии социального познания. *Мир психологии*. 1999. № 3. С. 15–23.
5. Уманский Л. И. Критерии диагностики общественной активности групп как коллектива. *Социально-психологические основы общественной активности школьников и студентов*. Курск : Курский гос. пед. ин-т, 1971. С. 5–19.
6. Касаткіна О. В. Психолого-педагогічні основи розвитку комунікативної компетентності студентів (на прикладі вивчення англійської мови) : дис. канд. ... психол. наук : спец. 19.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 188 с.
7. Донцов А. И., Емельянова Т. П. Концепция социальных представлений современной французской психологии. Москва : Академия, 1987. 312 с.
8. Марасанов Г. И. Социально-психологический тренинг. Москва : Совершенство, 1998. 208 с.
9. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 216 с.
10. Ялом И. Групповая психотерапия. Теория и практика. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 688 с.
11. Harley T. A. *The Psychology of the Language: From Data to Theory*. Second edition, New York : Psychology Press, 2001. 580 p.

References

1. Melnyk N. I. (2015). *Inshomovna kompetentnist yak priorytetnyi napryam u змісті profesiinoyi pidgotovky pedagogiv u krayinakh Yevropy* [Foreign

competence as a priority area in the content of training of teaching staff in European countries]. *Inshomovna osvita pedahoha : vyklyky, problemy, perspektyvy (materially mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsii)* [Foreign language teacher education : challenges, problems, prospects (Proceedings of scientific – practical conference)]. Kyiv : KNLU. S. 201–207 [in Ukrainian].

2. Galimzyanova I. I. (2009). *Pedagogicheskaya sistema formirovaniya inoazychnoi kommunikativnoi kompetentnosti buduschikh inzhenerov* [Pedagogical system of formation of foreign communicative competence of future engineers]. Kazan : Progress. 384 s. [in Russian].

3. Zeyer E. F. (2005). *Psikhologiya professiy : Uchebnoye posobiye* [Psychology of profession : Textbook]. Moscow : Academicheskii proekt. 336 s. [in Russian].

4. Andreyeva G. M. (1999). *K problematike psikhologii sotsialnogo poznaniya* [To the problems of psychology of social cognition]. *Mir psikhologii* [World of psychology]. 3. S. 15–23. [in Russian].

5. Umanskiy L. I. (1971). *Kriterii diagnostiki obschestvennoi aktivnosti grupp kak kolektiva* [Criteria of diagnostics of group public engagement as collective]. *Sotsialno-psikhologicheskiye osnovy obschestvennoi aktivnosti shkolnikov i studentov* [Social-psychological fundamentals of public engagement of pupils and students]. Kursk : Kursk State Pedagogical Institute. S. 5–19 [in Russian].

6. Kastkina O. V. (2007). *Psikhologo-pedagogichni osnovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv (na prykladi vyvchennya anhliyskoyi movy)* [Psychological-pedagogical fundamentals of development of students' communicative competence (on the basis of the English language)]. Candidate's thesis. Ivano-Frankivsk. 188 s. [in Ukrainian].

7. Dontsov A. I., Yemelyanova T. P. (1987). *Kontseptsiya sotsialnykh predstavleniy sovremennoi frantsuzkoi psikhologii* [Concept of social perceptions of modern French psychology]. Moscow : Academiya. 312 s. [in Russian].

8. Marasanov G. I. (1998). *Sotsialno-psikhologicheskiy trening* [Social-psychological training]. Moscow : Sovershenstvo. 208 s. [in Russian].

9. Petrovskaya L. A. (1989). *Kompetentnost v obschenii. Sotsialno-psikhologicheskiy trening* [Competence in communication. Social-psychological training]. Moscow : MGU. 216 s. [in Russian].

10. Yalom I. (2008). *Grupповaya psikhoterapiya. Teoriya i praktika* [Group psychotherapy. Theory and practice]. Stankt-Petersburg : Piter. 688 s. [in Russian].

11. Harley T. A. (2001). *The Psychology of the Language : From Data to Theory. Second edition*. New York : Psychology Press. 580 p.

Kateryna Oleksandrenko, Nataliia Telychko. Social-Psychological Aspects of Foreign Communicative Competence Development of a Future Translator

The article deals with the aspects of foreign communicative competence of a translator. Its structure and possibilities of formation in the process of foreign language and theory and practice of translation teaching are investigated. The main psychological issues of secondary speech personality ready to the realization of inter-language and inter-cultural communication are described. Psychological mechanisms of foreign communicative competence of future specialist are characterized: situational expectations, mutual support, group solidarity, succession etc. It is indicated that social-psychological mechanisms function in situations of group activity, the effectiveness of which is predetermined by the principles of inter-identity, exteriorization, interiorization, interpersonal learning.

Key words: competence; foreign language communicative competence; mutual support; facilitation; secondary speech personality; social-psychological mechanisms.